

a neve elveszett, kiment a használatból, azonban bizonyosnak látszik, eredetileg a Nyír a vízfolyás neve volt. A Nyír vize adott nevet a mellette lévő Nyír nevű falunak, s így tehát Nyír-egyházának is. Később, talán a több hasonló mocsaras, tórendszeret alkotó vízfolyásokkal való összetéveszthetőség, talán a sok nyírfaerdő miatt jelentésbővülés történt a Nyírség értelmében. Ez a folyamat nagyjából ANONYMUS idejében mehetett végbe, a szót ezért használta többféle értelemben és nyíri utalásai ezért nem egyértelműen világosak.

Irodalom:

ANONYMUS: Gesta Hungarorum. Hasonmás kiadás ford. PAIS DEZSŐ, Budapest, 1977.

KOROKNAY GYULA: Kálló egykori vára: A nagykállói járás múltja és jelene. Nagykálló, 1970. 58.

MEZŐ ANDRÁS-NÉMETH PÉTER: Szabolcs-Szatmár megye történeti-etimológiai helységnévtára. Nyíregyháza, 1972.

KOROKNAY GYULA

F A D D ESETLEG INKÁBB F O K O D LENNE?

E Tolna megyei nagyközség neve viszonylag korán felbukkan szakirodalmunkban. A legrégebb, vele azonosított adat a Tihanyi Alapítólevél 1055-re datált Fotudi /"villa, quae vocatur fotudi..."/ alakja, majd pedig a későbbi birtokösszeírások során is találkozhatunk vele /pl. az 1211. évi két változat stb./. Az adat azonosítását a faluval a kutatóknak /valamennyiüknek a nevét ebben a hozzászólásban megemlíteni túl nagy feladat lenne/ egész serege végezte, nyelvi emlékeink feldolgozásának kezdetei óta szinte napjainkig, alapos oklevéltani, birtoktörténeti és nyelvészeti egyeztetésekkel olyannyira, hogy e két dolog összehozásához kétség már nem férhet.

Nagyobb zavaró körülményt csupán a veszprémvölgyi apácák görög oklevele jelentett, amelynek παζαδί faluját, a hasonló hangalak és lehetségesnek látszó hangmegfelelések miatt több kutató is úgyszintén Fadd-dal kapcsolta össze, mígnem MIKOS észrevételei /MNy. XXXI, 116, 247/ után PAIS földrajzi érvekkel is

alátámasztva elutasította a két névadat azonos voltát /MNYTK. 50. sz. 33/, s akinek álláspontját végül záró akkordként magáévá tette a görögbetűs forrásainkat összegző és értékelő művében GYÓNI M. /GörFeljSz. 107/. Ennek a kis közjátéknak – észrevételelem szerint – egyébként annyi kihatása lett tárgyunkra, hogy τ-s írásával hosszú évtizedekig erősíteni látszott a bencés okiratok által megőrzött hang- vagy inkább írásalakot.

Ugyanis ezen előfordulások korai konok t-s írásképei alapján e név hajdani kiejtését *Fotud, *Fatod alakokban véljük megállapítani; amely alakulatban mindnyájan érezzük az ősi magyar -d képzőt, és keressük hozzá a névadás forrását, a rejtélyes *fot ~ fat tövet. Névfejtési gyakorlatunk hagyományai szerint ilyen esetekben elsősorban személynevekre szoktunk gyanakodni, és találtunk is a magyar régiségben egy Fath személynevet /1152: PRT I, 601/, amelyből ez a fajta származtatás elképzelhető /vö. Földrajzi nevek Etimológiai Szótára 211. Fadd a./ . Eszerint tehát e falu neve egy bizonyos 'Fat /Fot/ nevű személy falva, birtoka' lenne, amit úgy kell elképzelnünk, hogy vagy az ő "alapítása", ha igen ősi névadás, vagy pedig az ő /hűbér/ birtoka volt a szájhagyomány szerint a névalak megszilárdulása idején. Ez a magyarázat jól beillik többi hasonló névfejtésünk közé, és ezzel – úgytűnik – a kérdés el is végeztetett! Legalábbis minden ellenvélemény nélkül ez az összegzés szerepel a FNESz. névfejtési eredményeinket egybegyűjtő nagy munkájában. Ámde nemrégiben néhány földrajzi adat -tal való találkozásom megrendítette az eddigi szilárd hitben, s arra indított, hogy más megoldási lehetőséget gondoljak erre a régóta lezártnak tartott problémára. Következő kis eszme-futtatásomban nem akarom egyáltalán kétségbe vonni az előző álláspont számára meghatározó szerepű Fath személynév létét, s e származtatás elvi helyességét, hiszen minden különösebb akadály nélkül megtörténhetett, hogy a forrás jelezte időben és helyen valóban élt egy ilyen *Fat nevű /éspedig eddigi tudásunk szerint ismeretlen etimológiájú névvel rendelkező/ személy, akiről – pontosabban akinek egy jó száz évvel korábban élt druszájáról! – falut, birtokot neveztek el Tolna megyében; csak éppen a döntő bizonyítékot nem látom, hogy valóban így keletkezett ez a név, különösen, hogy adódik más, és – véleményem szerint

sokkal szorosabb, okszerűbb viszonyban álló – névadási /avagy névmagyarázási/ lehetőség is, amit az alábbiakban be szeretnék mutatni.

ORTVAY említi Magyarország régi vízrajza a XIII. sz. végéig c. munkájában /Bp. 1881. I, 314/ egy "F o c u d, F o k u d praediumbeli széles halas" nevét /"piscina lata in praedio Fo-cud, Fokud"/, sőt "cum octo mansionibus piscatorum", egy annak idején 1082-re datált veszprémi káptalani javakat tárgyaló oklevél /ld. többek közt: HazOkm. IV, 6/ alapján, valahol "Tolna megyében, mit maga az okirat mond". A k-val olvasható névre a szemlátomást vízügyi, földrajzi vonatkozású volta miatt figyelmet fel. Az adat kiolvasásának helyességében nincs okom kételkedni; miként később rábukkantam, szintén így c-vel idézi írásképileg az azóta lenyomozott és kiértékelte okleveles forrásból PAIS is /i. m./; jelentéstanilag pedig a f o k vízrajzi jelenség közismert fogalom, amelynek Tolna megyei, ill. Dunamenti előfordulása is kétségtelen. E f o k¹ mivoltára és természetrajzára vö.: LEHR: MNY XIV, 158; SCHILLING: FrKözl. 59; LUKÁCS: MNY. XLVII, 260; különösen pedig ANDRÁSFALVY B.: A Sárköz ősi artéri gazdálkodása. Bp. 1973. Vízügyi Történeti Füzetek 6., VIZDOK-kiadás; SOLYMOS E.: Dunai halászat. Bp. 1965. Akad.; stb. A fok köznévből képződő *Fokod helynév is egyértelműen nyelvünk szabályai szerint való hiteles alakulás /vö. aszó: Aszód, erdő: Erdőd, szék: Székéd, tyúk: Tyukod stb./.. Az okirat kiáltása körülményei, hitelességének problémái, s a tényleges birtokviszonyok elemzése nem ránk tartozik; most csak azt tartjuk szem előtt, hogy a legmerészebb oklevélhamisító sem készített maga számára adománylevelet egy nemlétező birtokra, kiváltképp, ha annak javadalmaikat meg szeretné kapni. Tehát semmi indítékunk

---

¹/ Megjegyzem, e cikkben kizárólag csak az 'egy fajta vízfolyás' jelentésű fok /1/ szóval foglalkozunk, amelyet MÉSZÖLY érdekes módon a fej-jel hozott kapcsolatba /ÓmSzöv. 20 k./, bár szerintünk inkább a fakad-dal függhet össze; s amely /véleményünk szerint/ élesen elválasztandó a másik fok /2/ szavunktól, amely viszont '1. kiszögellés, hegy stb. kiugró része, szerszám tompább fele, létra foka → 2. fejlődési szakasz, beosztása vminek, pl. köré/ stb.' jelentésű és inkább a fog főnévvel, illetve a fok-hagyma, foghagyma szavunkkal rokonodik /?/ alakotani és jelentéstan szempontból is. Sajnos, ezt a különválasztást nem teszi meg MÉSZÖLY sem, és nincs meg ez az elhatárolás a szófejtő szótárakban sem /TESz. I, 941 fok a., MSzFgrE. fok a./.

arra, hogy egy valótlan földrajzi helyet sejtünk mögötte! Ennek a halastóval és nyolc tanyahellyel is rendelkező Fokod birtoktestnek tehát l é t e z n i e k e l l e t t v a l a h o l - de vajon hol? ORTVAY e téren nem tud ötlettel szolgálni, csupán TELEKI-nek egy későbbi /XV. századi/, szintén ismeretlen helyű tolnai Fakathfalwa adatát /A Hunyadiak kora VI, 127/ említi azonosítási javaslat gyanánt.

Az nem vitás, hogy valahol a Duna /Tolna megyei szakasza/ mentén kellett lennie: ott, ahol a fokok sűrűn előfordulnak, s az egyikről elnevezhető volt ama adományozott Fokod birtok; ahol valamelyik fok mentén az egyik lefűződött morotvával vagy egy nagyobb, előtött kotyorral lenne azonos a birtoklás tárgyát képező, szóban forgott széles halastó. Természetesen ilyen lehetőség van bőven ezen a tájon, a széles Duna-ártéren, ahol az elhagyott, illetve árvízkor vízzel fel-feltöltődő medrek, mederszakaszok és folyóágak egymást érik, s minden faluban ma is rengeteg a fok, az ártéren kanyargó, és magas vízálláskor a főmedret szegélyező "hordalékgátak" szakadásain át hajdan természetes túlfolyóként szolgáló, kisvízkor pedig csupán az alvíz felé kapcsolatot tartó mocsaras víz "folyás", vagy annak helye. Igazság szerint csupán ennek alapján bármelyik itteni feluban kereshetnők e Fokod birtok nyomait - de vajon m i é r t n e é p p e n F a d d o n, amely az említett oklevelek bizonyossága szerint ősi település, halászhely, századok óta eladományozás, sőt pereskedés tárgyát is képező birtok, mai neve is feltétlenül egy hajdani *Potud-ra /egy kis íráshibával a Focud-ból, Fokod-ból! - mondom én/ vezethető vissza, ahol halastó és fok is akad a környéken. A veszprémi oklevél Focud alakját egyébként egy pillanatra PAIS is azonosította Fadd-dal, de - úgy látszik - hihetőleg az oklevél gyanús körülményeire való tekintettel megbízhatatlan adatnak tartva elsiklott fölötte, és nem figyelt fel a k-s alak jelentőségére. Illetve azt gondolhatta "hibás" alaknak a "helyes" t-ssel szemben. Így Faddnak a fok fogalmával való szembesítése nem következett be.

Pedig fok, sőt Fok hely- ill. víznév is, ma is van Faddon: a Faddi-Duna nevű holtág - 1850-ig fő Duna-ág! - jobbpártján, a magaspart aljában, Tolna felé húzódó és valahol a község területén "eredő" Foki-csatorna nevű, ma már belvízlevezető szerepű

aprócska vízfolyás. Amely azonban a szabályozás előtti időkben hatalmas, egészen Tolnáig elterülő mocsárrá is válhatott olykor! Vö. IHRING D. szerk.: A magyar vízszabályozás története c. mű /Bp. 1973. VIZDOK-kiadás/ VII-A jelű térképével /236. o./, amely folyócskánkat szélesen elnyúló tónak mutatja különböző múlt századi adatok alapján. S ennek a fok-nak az eredésénél, "forrásánál", a fejenél, a néhai Nagy-Duna partján e foknak az egykori /feltételezhető/ kiszakadási pontján van Fadd, az egykori *Fotud /< ?! Focud/ község! Éppenúgy, mint a nem messzi, túlpari Vajas-Fok kiszakadásánál Foktó falu neve őrzi az elmúlt századok /vízviszonyainak/ emlékét. De ilyen helyzetű a távolabbi Siófok is a Sió /hajdan: Fok, vö. "rivulus ... qui dicitur fuc"/ folyócska, fok kiszakadási pontján.

Bár a környék számtalan kis foka alkalmas volna arra, hogy ráfoghassuk, pont erről vagy arról a fokról kapta nevét ama régi /és lokalizálatlan/ Fokod birtok; mégis a fentiekben részletezett eme jellegzetes helyrajzi szituációt olyan bizonyító erejűnek látom, hogy megkockáztatom azt a feltevést, hogy e mai Foki-csatorna helyén hajdan ki-kiágazó kis Duna-ágacska, a hidrológiai körülményektől függően változó vízjárású fok lett volna névadásunk igazi forrása, amelyről /vagy esetleg amelynek tulajdonnevesült Fok nevéről/ kapta volna nevét a mellette, a tövénél települt ősi halászfalu: Fokod/i/, némelykor, a birtokhoz viszonyítottan: Fokodfalva /?/, amelynek neve a helybeliek ajkán rövidüléssel *Fokd/i/: Fogd: Fagd alakokon át Fadd-dá fejlődött napjainkig! Hangtanilag úgy, ahogy a *keted-ből kedd, a Bagod-ból Bagd /vö.: Bagdi csn./, a hagyd-ből hadd lett stb. S csupán mellékes epizód ehhez a fejlődéshez az az eset, hogy annak idején a bencés barát, akinek tollba mondták a király szavait a birtokadományozásról, s közte a falu nevét, félrehallva /?/ vagy csak íráshibát ejtve Fotudi-nak írta a helysnek tekinthető Focudi helyett, s amely alakot a későbbi újraírások /megerősítés vagy összeírás/ híven másoltak, és őrzik okleveleink ezt a "változatot" máiglan, megtévesztve vele olykor nyelvészeket is. Érdekesnek és fontosnak látom azt, hogy a veszprémi káptalan szóban forgó oklevele, amelyet a későbbi vizsgálat hamisítványnak minősített /vö. pl. PAIS i. m./ az eredetinek elfogadott Tihanyi Alapítólevéllel szemben, Fokod-nak /Focud/ írja, tehát ők nem a korábbi iratok írásképe befolyásoló t-s alakját

utánozzák, hanem hihetőleg a helyszínen hallott élő népi /s a földrajzi valósággal összhangba hozható/ alakot írták, amely a TELEKI által közölt /és idevonható?/ adat szerint még a XV. században is k-val hangozhatott a falunévben. Természetesen ez az utóbbi észrevétel csak abban az esetben áll fenn és erősíti állításunkat, ha - mint hiszem - az azonosság a két különböző okleveles forrás idézett földrajzi helyei között szintén fennáll. Erre - sajnos - "százszázalékos" okleveles bizonyítékunk épp-úgy nincs, ahogy a XI. századbéli "Fat vezér" /nemzetségfő, családfő/ falualapításáról is csak feltevés van.

Annak a taglalása pedig, hogy a forrásul vett oklevelek mi-ként viszonyulnak egymáshoz és a valósághoz, és hogy végülis a kérdéses időpontban ki szedte ténylegesen az adót eme Fadd-Fokodon, a veszprémi káptalan-e, vagy a tihanyi apát, s ki hamisította utólag a tulajdonosi jogait bizonyító oklevelet, a történészek feladata. A mi dolgunk ezzel kapcsolatban csak az volt, hogy a rendelkezésre álló hiányos és olykor ellentmondó adatokból kiszűrjük a legvalószínűbbnek látszó névmagyarozatot. Nos, a fenti földrajzi tények ismeretében én az elmondottak lehetőségére szerettem volna rámutatni.

A faddiakat pedig kérem, hogy bocsássák meg nekem, hogy "ő-sük", Fat vezér kilencszáz éves árnyékát ilyen tiszteletlen módon el akarom hessegetni holmi "földhöz ragadt, sáros", de épp ezért a valósághoz talán közelebb álló elgondolás kedvéért.

TÁLOS GÉZA

MADÁRNEVI EREDETŰ HELYSÉGNÉV-E A LÚDVÉG?

J. PAPP ZSUZSANNA /NÉ. 5: 55-68/ adattárához azt a megjegyzést fűzöm, hogy a bevezetőben meg lehetett volna említeni azt a lehetőséget, hogy az említett madárnevek közül elég sok az olyan, amely személynévként is előfordul. Okvetlenül meg kellett volna néznie PAIS DEZSŐ "Régi személyneveink jelentés-tana" /MNy. XVII-XVIII./ és BERRÁR JOLÁN "Női neveink 1400-ig" /MNyTK. 80. sz./, a Lúdvéghez pedig KNIEZSA ISTVÁN kitűnő tanulmányát /Kelet-Magyarország helynevei. Magyarok és románok I, 111-313/. Még az én szerényebb választéki anyagomból /A nevek